

Scenariusz lekcji odbywającej się we wschodniej części Ścieżki Murali Pamięci, która znajduje się w łódzkiej dzielnicy Bałuty:

Program lekcji odwołuje się do historii, historii Łodzi, sztuk wizualnych i geografii, może też jako lekcja wychowawcza prowokować do patriotyzmu lokalnego.

Sugerowana grupa odbiorców - uczniowie V-VIII kl. szkoły podstawowej

Czas przeprowadzenia 45 – 75 minut

Lekcja ma formę spaceru częścią Ścieżki Murali Pamięci, na której zostali upamiętnieni więźniowie z Obozu dla Dzieci Polskich na ul. Przemysłowej. Nauczyciel przeprowadza lekcję w terenie, przechodząc z uczniami między muralami. Wizerunki namalowane na ściankach są ilustracją dla przedstawianych zagadnień z zakresu historii, historii Łodzi i sztuk wizualnych. Uczniowie mogą zostać zaangażowani do poszukiwania kolejnych murali z wykorzystaniem mapy lub aplikacji na urządzenia mobilne:

<https://play.google.com/store/apps/details?id=precz.guide.dziecibalut>

Uczniowie mogą też włączyć się w lekcję, czytając treści z aplikacji przypisane poszczególnym muralom.

„**Dzieci Bałut – murale pamięci**” to projekt, którego ideę i koncepcję stworzyła Katarzyna Tośta. Przedsięwzięcie poświęcone jest dzieciom polskim, żydowskim i romskim tragicznie doświadczonym w getcie łódzkim. Przybliża ich historię przez murale uwieczniające ich sylwety na kamienicach łódzkich Bałut. Przez 7 lat (2012-2018) powstało 30 realistycznych wizerunków dzieci naturalnej wielkości (w tym 10 wizerunków dzieci polskich – 9 na Bałutach i jeden w Białej w pobliżu Dzierżąznej). Było to możliwe dzięki dofinansowaniu Muzeum Historii Polski przekazanemu Stowarzyszeniu „Na co dzień i od święta”.

Piotr Saul, asystent na Wydziale Malarstwa i Rzeźby ASP we Wrocławiu przy współpracy z **Damianem Idzikowskim**, asystentem w Pracowni Podstaw Grafiki Warsztatowej łódzkiej ASP, namalowali murale według koncepcji wizualnej **Katarzyny Tośty**, kuratorki projektu. W 2012 roku byli jeszcze studentami, jednak na lata związali się z projektem - w szczególności Damian Idzikowski, który dzieciom z łódzkiego getta poświęcił swoją pracę dyplomową, w której również artystycznie przetwarzał archiwalne zdjęcia.

Katarzyna Tośta, absolwentka Państwowego Liceum Sztuk Plastycznych w Łodzi, Archeologii oraz Historii Sztuki na UŁ. Posiada 16-letnie doświadczenie w zakresie kreowania i realizacji projektów edukacyjnych, artystycznych i kulturalnych, m.in. „Graffiti – sztuka miasta”, „Laboratorium mediów”, „Dzieci Bałut – murale pamięci”, „Młodzieżowa Akademia Komiksowa”, „Kultura – Przestrzeń – Odnowa”, „Dziecięca Akademia Komiksowa”. Organizuje wystawy, warsztaty oraz projekty komiksowe w Polsce i na świecie. Od 2007 roku prowadzi PR Międzynarodowego Festiwalu Komiksu i Gier w Łodzi. Dwukrotna stypendystka Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Podłoże historyczne:

W 1939 roku do Łodzi wkroczyły wojska niemieckie i wprowadziły prawa okupanta.

8 lutego 1940 roku utworzono na części Bałut getto dla Żydów. Polaków stamtąd wygnano. Ogrodzenie zamknięto 30 kwietnia i już nie było ratunku, ani dla Żydów z Polski, ani z Niemiec, Austrii, Czech, ani dla Cyganów, dla których utworzono specjalny Obóz cygański („Zigeunerlager Litzmannstadt”) przy ul. Brackiej. W getcie uwięziono też dzieci.

5 września 1942 roku Niemcy wydali zakaz opuszczania domów i rozpoczęli polowanie. Do 12 września wywieźli 15 681 osób „nieprzydatnych” - chorych i starych, a także prawie wszystkie dzieci poniżej dziesiątego roku życia. Wywieziono je do obozu w Kulmhof (Chełm nad Nerem) i tam zamordowano. „Allgemeine Gehsperrre” - tak to nazywano.

W sierpniu 1944 roku pozostali przy życiu mieszkańcy Litzmannstadt Getto podzielili los ofiar „Wielkiej Szpery”. Wywieziono ich do Auschwitz.

Na terenie getta znajdował się jeszcze inny obóz. Nosił nazwę „Polen-Jugendverwahrlager der Sicherheitspolizei in Litzmannstadt”, co znaczy - Obóz „przechowawczy” dla młodych Polaków policji bezpieczeństwa w Łodzi, a uwięziono w nim dzieci i młodzież polską, nawet niemowlęta. Dzieci – sieroty po rodzicach zabitych na wojnie, a także przyłapanie na nielegalnym handlu ulicznym, szmuglu, włóczęgostwie, kradzieżach... W papierach jednego z osadzonych napisano: „kradnie z innymi dziećmi owoce w ogrodach, zwłaszcza obywateli niemieckich; matka nie troszczy się o niego, ojciec nie żyje”... Przez obóz przeszło... - różne źródła podają różne liczby. Wyzwolenia doczekał niecały tysiąc.

Uwaga:

Przed lekcją należałoby przybliżyć uczniom podstawowe zagadnienia związane z historią Polski w czasie II wojny światowej oraz okupacją niemiecką - w sposób dostosowany do wieku uczestników lekcji.

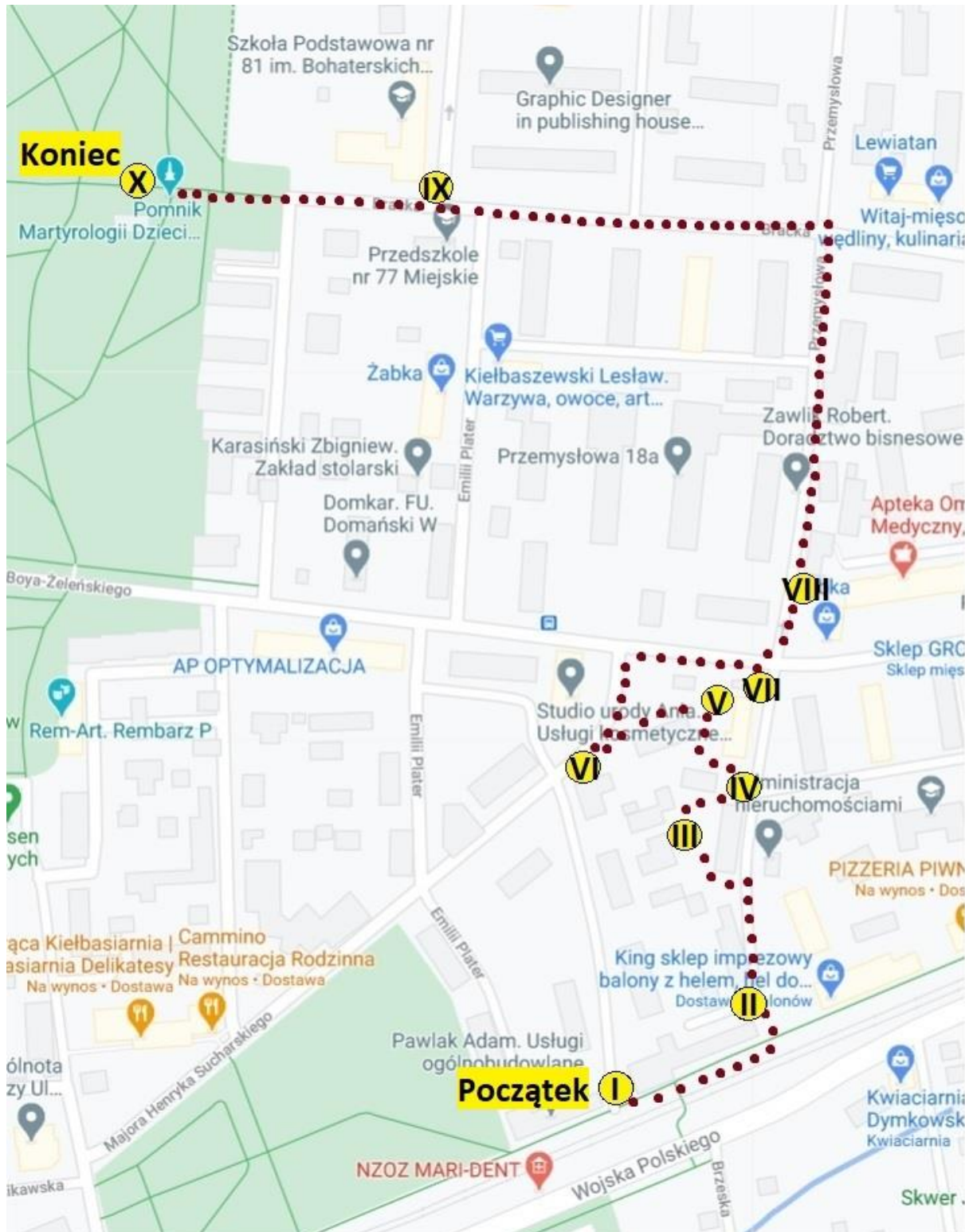
Przed przeprowadzeniem lekcji nauczyciel i przynajmniej część uczestników powinna mieć na swoich telefonach zainstalowaną aplikację

<https://play.google.com/store/apps/details?id=precz.guide.dziecibalut>

Aplikacja jest formą wirtualnego przewodnika z mapą, zdjęciami murali pamięci oraz informacjami dotyczącymi historii dzieci upamiętnionych na muralach.

Nauczyciel prowadzący powinien zapoznać się z treścią aplikacji, ponieważ zawiera ona informacje, które będzie musiał przekazać uczniom w trakcie lekcji.

Trasa spaceru – lekcji

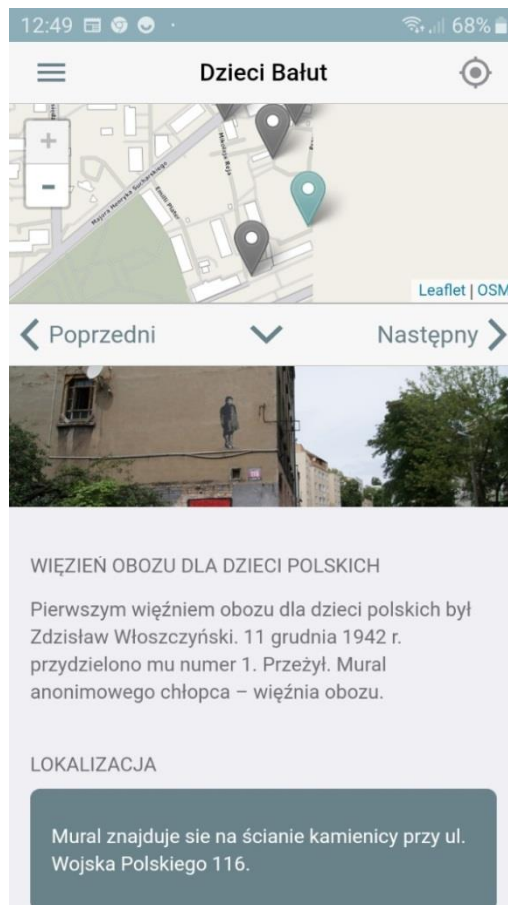
(Źródło – Google Maps)

I Początek – ul. Wojska Polskiego 112 (zachodnia ściana budynku).

1. Należy sprowokować uczniów, by się rozejrzeli i znaleźli w otoczeniu coś nietypowego (mural znajduje się w zamurowanej niszy okiennej na pierwszym piętrze najbliższej południowego narożnika).
Pozostałe murale również znajdują się na wysokości pierwszego piętra.
2. Pytania możliwe do zadania uczestnikom: *Co to jest?, Dlaczego w tym miejscu?, Dlaczego tak wygląda?*
3. Odpowiedzi/wyjaśnienia: Mural/murale (malowidło/malowidła) powstały na ścianach bałuckich kamienic, by upamiętnić dzieci tragicznie doświadczone podczas II wojny światowej na łódzkich Bałutach.
To rodzaj pomnika, takiego współczesnego, ponieważ mural/graffiti to medium bardzo dobrze przemawiające do młodego odbiorcy. Jest to pomnik, ponieważ upamiętnia i zapada w pamięć. Przedstawia postać w jednym geście i wyraża tragizm sytuacji. Tu w przedstawieniu znajduje się upamiętniona chwila, która ma przemawiać do odbiorcy. Warto też zauważyć, że cała postać została namalowana z pełnym kunsztem artystycznym.
4. Należałoby też powiedzieć, że właśnie ten mural i kolejne, które uczniowie będą oglądać, przywołują dzieci z Obozu dla Dzieci Polskich na ul. Przemysłowej. Wprawdzie wszystkie z malowideł została namalowana poza terenem dawnego obozu, ale to dlatego, że ich twórcom zależało na tym, by powstały na przedwojennych kamienicach, czyli niemych świadkach tamtych tragicznych wydarzeń, ale jednak w pobliżu samego obozu i ul. Przemysłowej.
5. Warto wspomnieć o terenie getta w kontekście historii Łodzi w czasie II wojny światowej.
6. Murale są czarnobiałe, ponieważ powstały na podstawie archiwalnych czarnobiałych zdjęć, zatem przedstawiają autentyczne dzieci. Takie przedstawienie artystyczne świetnie komponuje się na szarych tynkach kamienic. Estetycznie współgra.
7. Ulicą Wojska Polskiego należy kierować się na wschód i zasugerować uczestnikom, by się rozglądali i szukali kolejnego podobnego malowidła.

II ul. Wojska Polskiego 116 (południowa ściana budynku).

1. Jako, że na początku przystanki przy muralach mogą być trochę dłuższe, tu lub przy wcześniejszym muralu można opowiedzieć o technice powstawania tych malowideł:
  - zostały namalowane farbami w aerozolu (sprejami), z wykorzystaniem szablonów, które zostały zaprojektowane na podstawie archiwalnych zdjęć,
  - za każdym razem pierwsza warstwa malowana była najciemniejszym kolorem (nigdy czarnym, gdyż taki kolor byłby zbyt mocny) i zajmowała największą powierzchnię,
  - następnie odbijane były kolejne szablony, za każdym razem jaśniejsze (łącznie 4-5 warstw, każda kolejna coraz jaśniejsza),
  - ostatnie detale i poprawki były wykonane „z ręki” przy użyciu spreju, ale także markerów z wypełnieniem tożsamym z zawartością puszek spreju.
2. Tu warto powiedzieć o odpowiedzialności związanej z malowaniem po murach, ponieważ malowidło w przestrzeni publicznej nie jest malarstwem na białej kartce, którą można później gdzieś schować, a wchodzi w kontekst przestrzeni, historii i społecznego odbioru. Twórczość street artowa musi współgrać z tymi elementami, nawiązywać do nich lub je komentować - dopiero wtedy możemy mówić o dobrym graffiti.
3. W tym miejscu należałoby przypomnieć skrótowo historię 1939-1942: wkroczenie Niemców do Łodzi, założenie getta a w nim obozu dla Romów i Obozu dla Dzieci Polskich na Przemysłowej.
4. Warto powiedzieć, że Obozu dla Dzieci Polskich znajdował się na północ od miejsca, w którym teraz znajduje się grupa.

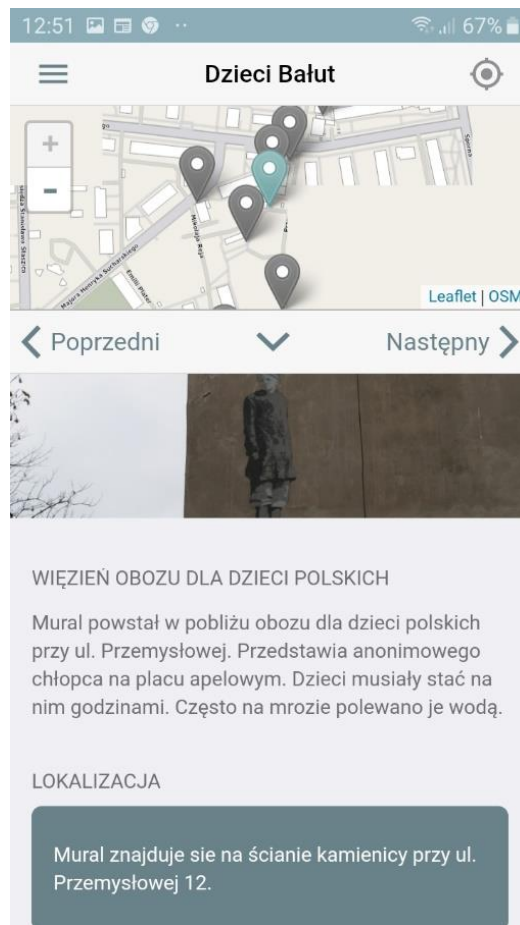
5. Należy powiedzieć o tym, że pomysł na obóz tak usytuowany był prawdziwie perfidny, ponieważ obóz „schowano” na terenie getta dla Żydów, co ucieczkę czyniło prawdziwie niemożliwą.
6. Dobrze w tym miejscu podkreślić, że dzieci z obozu patrząc na teren getta zazdrościły dzieciom żydowskim, że mają opiekę dorosłych, nawet jeżeli nie są to ich rodzice.
7. Warto też zadać pytanie: *Gdzie biegnie ul. Przemysłowa?* (jeżeli stoimy twarzą do marala to po prawej stronie czyli wschodniej).
8. Przy szukaniu kolejnego malowidła można zachęcić uczniów do wykorzystania aplikacji. Uczniowie powinni znaleźć na mapie tam zamieszczonej miejsce, w którym się obecnie znajdują oraz znaczniki wskazywanych tam najbliższych lokalizacji. Następnie należy przejść najprostszą drogą pod znaleziony adres.

III ul. Mikołaja Reja 7 (wschodnia ściana budynku).

1. Jeden z uczniów lub nauczyciel powinien przeczytać opis w aplikacji przewidziany dla tego miejsca.
2. Należy wyraźnie powiedzieć, dlaczego powstał ten obóz, że podobnych obozów miało być więcej w III Rzeszy i wyraźnie podkreślić, że cytowany tekst wspierał propagandę niemiecką, i wyjaśnić dlaczego.
3. Należy opowiedzieć, dlaczego i jakie dzieci trafiały do Obozu na Przemysłowej (bo tak też nazywany jest ten obóz).

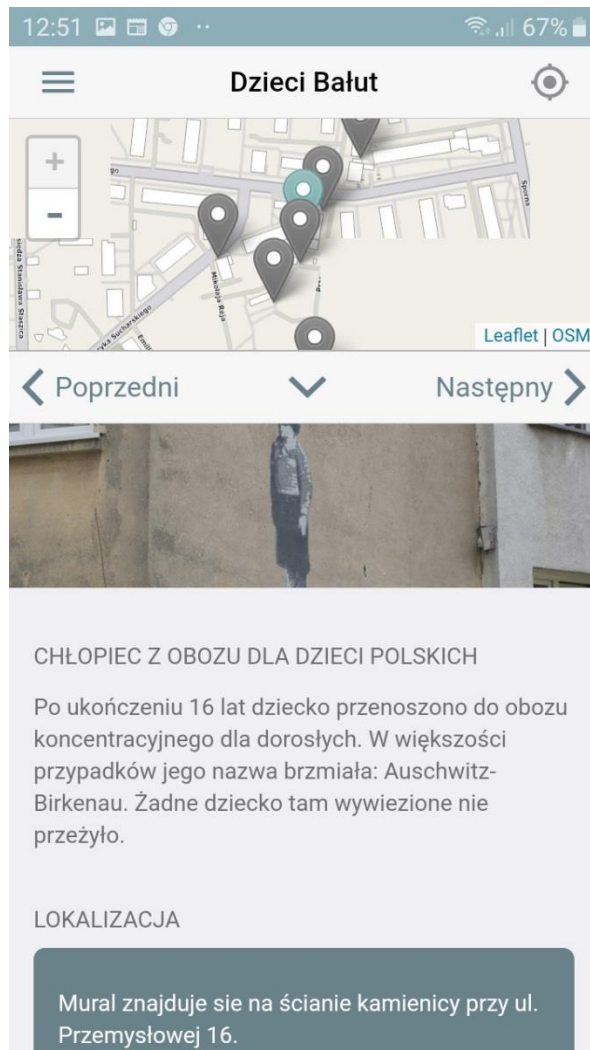
IV ul. Przemysłowa 12 (wschodnia ściana budynku).

1. Jeden z uczniów lub nauczyciel powinien przeczytać opis w aplikacji przewidziany dla tego miejsca.
2. Warto powiedzieć, że, choć nadal trwają spory co do właściwej klasyfikacji Obozu na Przemysłowej, to w wielu aspektach przypominał on obóz koncentracyjny dla dorosłych.
3. Dzieci w obozie często przez wiele godzin stały na baczność podczas apeli. Odbywało się to również zimą. W ten sposób Niemcy postępowali wobec więźniów innych obozów koncentracyjnych. Działania te miały doprowadzić do wyniszczenia fizycznego i psychicznego osób znajdujących się w obozach koncentracyjnych.
4. Warto porozmawiać z uczniami, w jaki sposób ubrane są dzieci namalowane na muralach, a przy tym podkreślić, że właśnie tak były ubrane również podczas tych wielogodzinnych apeli, które odbywały się również zimą. Jedną z kar stosowanych w obozie było polewanie dzieci zimną wodą.

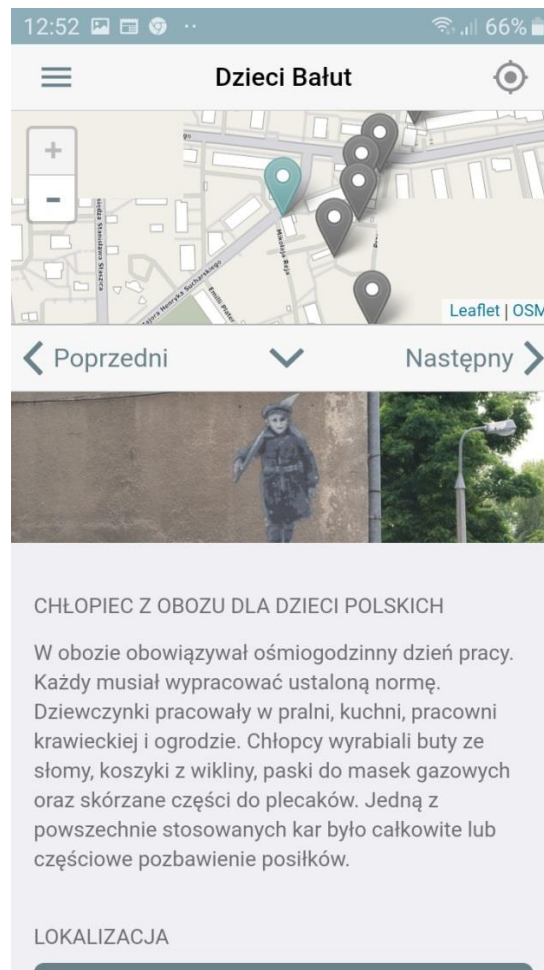
V ul. Przemysłowa 16 (zachodnia ściana budynku).

1. Tu warto podkreślić, że więźniowie obozu zmuszani byli do mówienia po niemiecku.
2. Należy przeczytać opis z aplikacji przewidziany dla tego miejsca.

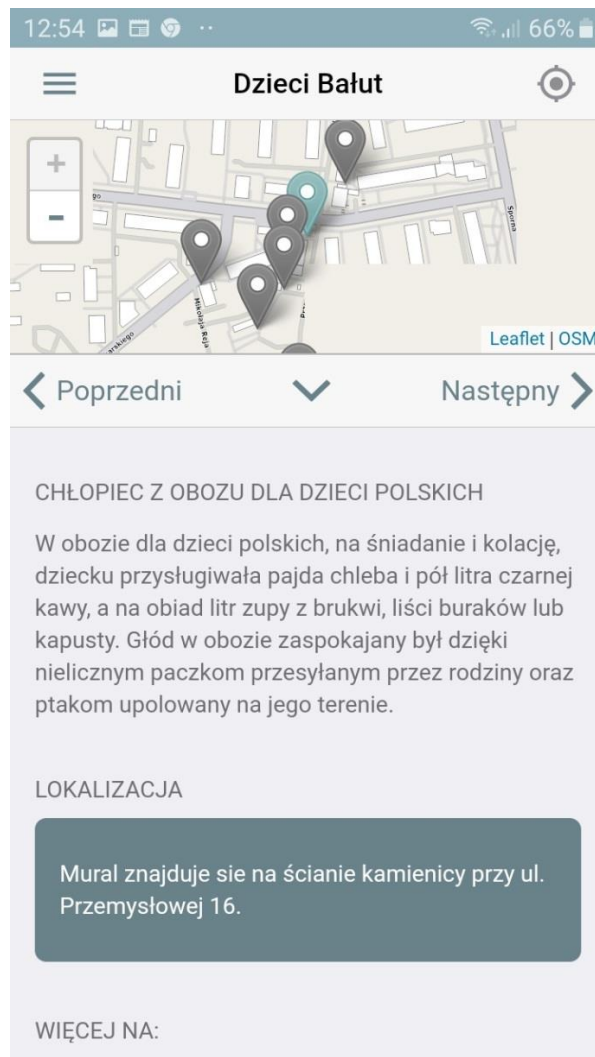

VI ul. Mikołaja Reja 13 (północna ściana budynku).

1. Należy zapytać uczniów: *Czym różni się ten mural od oglądanych wcześniej?*
2. Warto przeczytać na głos opis w aplikacji przewidziany dla tego miejsca.
3. Należy powiedzieć, że skazywanie więźniów w tym wypadku dzieci na taką wyniszczającą pracę jest typowe dla obozów koncentracyjnych.

VII ul. Przemysłowa 16 (północna ściana budynku).

1. W tym miejscu jeden z uczniów lub nauczyciel przeczyta opis z aplikacji przewidziany dla tego miejsca. Co w odniesieniu do informacji przekazanych przy poprzednim muralu dopełni dramatyczny obraz realiów życia obozowego.
2. Refleksja na ten temat powinna towarzyszyć uczniom w drodze do kolejnego muralu.

VII ul. Przemysłowa 13a (południowa ściana budynku).

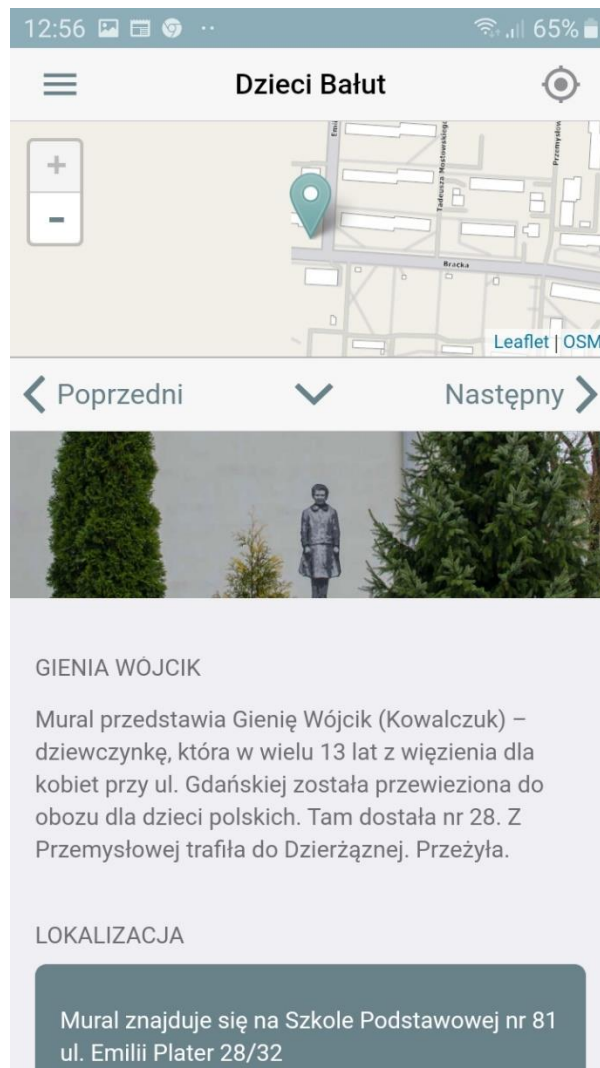

1. Należy przeczytać opis w aplikacji przewidziany dla tego miejsca.
2. Tu warto pokazać, że tam gdzie teraz stoi grupa uczniów, czyli dokładnie pod murem, znajdowały się domy mieszkalne Polaków, natomiast getto znajdowało się dokładnie po drugiej stronie ulicy Przemysłowej.
3. Należy zapytać uczniów: *W których według Was domach mieszkali Polacy?*
4. W razie problemów z określeniem przez uczniów właściwych budynków, należy wskazać uczestnikom spaceru bloki wzniesione na przełomie lat 50-60 XX wieku.
5. Następnie nauczyciel powinien odwołać się do emocji uczniów i opowiedzieć, że poza murami obozu ludzie chodzili do pracy i próbowali wieść względnie normalne życie w cieniu bliskiej obecności Niemców. Mieszkańcy domu przy ul. Przemysłowej 13a ukrywali swoje urodzone podczas wojny dziecko, by przypadkiem nie trafiło do obozu, który obserwowali przez okno.
6. W związku z powyższym można powiedzieć uczniom, że do obozu trafiały nawet niemowlęta.

Dalej należy kierować się na północ ul. Przemysłową. Przy ul. Przemysłowej 34 mieściła się komendantura obozu. Budynek stoi do dziś. Należy odczytać treść tablicy na nim umieszczonej.

Idąc dalej na północ, należy się zatrzymać na skrzyżowaniu ul. Przemysłowej i Brackiej, ponieważ właśnie tam znajdowała się brama do Obozu dla Dzieci Polskich, o czym należy powiedzieć uczestnikom spaceru. Dalej należy dokładnie określić lokalizację obozu: mur przebiegał wzdłuż ulicy Brackiej na wschód do cmentarza żydowskiego, od północy obóz zamykała ul. Górnicza, od zachodu ul. Emilii Plater. Następnie spacer odbywa się na zachód wzdłuż ul. Brackiej.

IX ul. Emilii Plater 28/32 (południowa ściana szkoły).

1. Należy powiedzieć uczniom, że to Szkoła Podstawowa nr 81 im. Bohaterskich Dzieci Łodzi i zadać uczestnikom spaceru pytanie: *Według Was co to za dzieci?*
2. Należy następnie dodać, że szkoła ma również dwóch patronów wymienionych z imienia i nazwiska – Tadeusza Wlazło i Genowefę Kowalczyk.
3. Jeden z uczniów lub nauczyciel powinien przeczytać opis z aplikacji przewidziany dla tego miejsca.
4. Należy tutaj dopowiedzieć, że w pierwszej połowie 1943 roku na folwarku w Dzierżąznej koło Białej w pobliżu Zgierza powstała filia obozu. Tam przyuczano dziewczęta do pracy na roli.

X Opcjonalnie **Pomnik Martyrologii Dzieci**, tzw. **Pomnik Pękniętego Serca** w Parku im. Szarych Szeregów.

1. Należy powiedzieć uczniom, że Park im. Szarych Szeregów (dawniej Promienistych) został założony w latach pięćdziesiątych na terenie dawnej starej zabudowy, stanowiącej w czasie okupacji południową część getta.
2. Następnie należy powiedzieć, że 9 maja 1971 roku w 26 rocznicę zwycięstwa nad faszyzmem został odsłonięty pomnik wykonany wg projektu Jadwigi Janus i Ludwika Mackiewicza.
3. Należy zapytać uczniów: *Czym różni się oglądany Pomnik Martyrologii Dzieci od Murali Pamięci?*
4. Uczniowie powinni wskazać elementy wspólne w odniesieniu do informacji o pomnikach i street arcie przekazanych na początku lekcji.

W opowiadaniu historii dzieci z obozu z wykorzystaniem murali należy się posługiwać przedłożonymi wyżej przykładami, w dowolny sposób elastycznie dostosowując je do wieku dzieci biorących udział w lekcji oraz ich spostrzeżeń i uwag, które mają w trakcie spaceru.

Zadania do przeprowadzenia po lekcji

1. Napisanie listu lub kartki do jednego z dzieci więzionych w Obozie dla Dzieci Polskich.
2. Warsztaty w trakcie lekcji plastyki polegające na wykonaniu szablonów i odbijaniu ich z wykorzystaniem gąbek lub wałeczków gąbkowych i farb plakatowych/temperowych.

Przygotowała - Katarzyna Tośta (biogram na 1. stronie)

(Zdjęcia – Katarzyna Tośta)